

Standard života njemačkih ratnih zarobljenika korištenih u društveno korisnom radu u Rijeci u drugoj polovici 1945.

Sara Vukušić

Jedinice Jugoslavenske armije, odnosno njena 4. armija zauzela je riječko područje 3. svibnja 1945. Njemačka vojska se povlači, ali prije napuštanja riječkog područja bombardira i minira riječko područje pa tako i Brodogradilište 3.maj, odnosno tadašnje „Kvarnersko brodogradilište“. U njemu, kao i u drugim raznim ustanovama i industrijskim objektima, radit će njemački ratni zarobljenici u drugoj polovici 1945. Iz arhivske građe saznajemo o njihovoj prehrani, odjeći, liječenju, (ne)higijeni, povlasticama i zabranama i sl.

U razdoblju između dva svjetska rata mnogo je literature napisano o etničkim i nacionalnim manjinama odnosno o njihovoj povijesti, uvjetima života, pravnom položaju itd. Manjine postaju jedan od vodećih problema budući da u to vrijeme u Europi nastaju nove države, a svjetske sile nameću mnogim državama međunarodne odnose prema manjinama koje u njima žive. Ispunjavanje međunarodnih obveza prema manjinama kontrolirala je Liga naroda.

Izraz „etničke grupe“ pojavljuje se u literaturi u svezi statistike nacionalne strukture jugoslavenskog stanovništva. Stanovništvo se dijeli na grupe. Jedna grupa se naziva „narodnosti Jugoslavije“, a druga grupa „druge narodnosti i etničke grupe“. U prvu grupu ubrajalo se desetak većih narodnosti. U drugu grupu se ubrajalo npr. Austrijance, Grke, ali i veće narodnosti, čak veće od onih koje su smatrane prvom grupom, kao što su Romi, Vlasi, Ukrajinci i Nijemci.¹ Više o standardima i pravnim propisima u svezi manjina može se pročitati u knjizi *Etničke manjine i međunarodni odnosi* autora Budislava Vukasa.

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije 8. studenog 1941. objavio je naredbu kojom se partizanskim jedinicama naređuje poštivanje ratnih pravila, odnosno međunarodnog ratnog prava o vojnim zarobljenicima. U ovom radu bit će govora o njemačkim ratnim zarobljenicima. Nepoštivanje ratnih pravila odnosno svaki nehumani postupak prema ratnim zarobljenicima, mogao je značiti izvršenje smrtne kazne

---

¹ Vukas, Budislav, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Zagreb, 1978., str. 54.

nad počiniteljem.² Unatoč propisima i literaturi svog vremena o tim propisima, arhivska građa iznosi na vidjelo provođenje, ali i kršenje tih propisa.

Njemačka okupacija Istre, Primorja i Gorskog kotara

Dana 8. rujna 1943., u Drugom svjetskom ratu, kapitulirala je Italija. Nastalo stanje pokušavaju iskoristiti Hitlerova Njemačka, Mussolinijeva Talijanska Socijalna Republika (kratica: TSR), Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije i NDH. Svaka od njih Rijeku je smatrala svojim nacionalnim ili stratejskim područjem. Prevladali su interesi i moć Njemačke. Krajem rujna i početkom listopada 1943. njemačka vojska krenula je u ofenzivu na teritorij Istre, Primorja i Gorskoga kotara. Njemačkim vojnim jedinicama uspjelo je potisnuti partizanske jedinice, okupirati Istru i Primorje i uspostaviti svoju vlast.³ Okupiravši riječko područje uključili su ga u Operativnu zonu *Jadransko primorje*. Dana 10. rujna 1943. Hitler tajno donosi Odredbu o osnutku Operativne zone *Jadransko primorje* sa sjedištem u Trstu. Ova njemačka Operativna zona je bila dio područja Talijanske Socijalne Republike, ali samo formalno, jer zapravo su sva područja te države stavljena pod njemačku okupacijsku upravu i njezine ovlasti.⁴ Zapovjednik Operativne zone *Jadransko primorje* bio je Nijemac Ludwig Kübler.⁵

Njemačka je priznavala suverenitet Socijalne Republike Italije nad Kvarnerskom pokrajinom, ali je stvarnu vlast nad tim područjem imao vrhovni povjerenik Friedrich Reiner⁶, koji je bio izravno odgovoran Führeru.⁷ Vrijeme njemačke okupacije riječkog područja trajalo je od rujna 1943. do travnja 1945. U tom periodu uvedena je vojna uprava slična onoj u ostalim okupiranim područjima Europe od strane Nijemaca – razrađena mreža obavještajnih, policijskih i vojnih službi.⁸

---

² Skupina autora, *Hrvatska u NOB*, Grafički zavod Hrvatske, Muzej revolucije naroda Hrvatske, Republički odbor SUBNOR-a Hrvatske, Zagreb, 1986., str. 506.

³ Rogić, Ivan (gl.ur.), *3.maj: složena organizacija udruženog rada brodograđevne industrije Rijeka*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1984., str. 137.

⁴ Vukas, Budislav (ml.), *Glavne odrednice državnopravnog položaja Istre i vološčanskog područja od 1943. – 1947.*, Časopis za povijest Zapadne Hrvatske, br. 2. i 3., Rijeka, 2007. – 2008., str. 113 (op.a. Autor Vukas koristi termin Operacijska zona, međutim u ovom radu izabrala sam korištenje termina Operativna zona.).

⁵ Giron, A., *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, Adamić, Rijeka, 2004., str. 420.

⁶ Rogić, Ivan (gl. ur.), *3. maj, nav. dj.*, str. 137.

⁷ Vukas, Budislav (ml.), *Glavne odrednice..., nav. dj.*, str. 113.

⁸ Sobolevski, Mihael, *Ljudski gubici Grada Rijeke od sredine 1940. do potkraj 1945. godine*, 2008., <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7041.pdf>

Pred početak Drugog svjetskog rata stanje u poslu se popravlja. Grade se razarači, torpiljarke, izviđački brodovi, transportna plovila, podmornice, remorkeri i dr. Iako neposredno pred rat i za vrijeme samog rata u ratnoj industriji nije nedostajalo posla, riječkom brodogradilištu su nedostajali radnici, jer su mnogi od njih bili mobilizirani. Stoga se poduzeće *Cantieri Navali del Quarnaro* obratilo riječkoj prefekturi i zatražilo dozvolu da s hrvatskih prostora pod Italijom, prvenstveno Zameta, zaposli nekoliko grupa kvalificiranih radnika jer „...i ono malo što ih je ostalo biti će poslano u Njemačku“.⁹ U drugoj polovici 1945. radnika je nedostajalo, jer ih se velik broj priključio partizanskim jedinicama.¹⁰

Njemačke „čistke“ zahvatile su područje središnje Istre, Rijeke i Sušaka, a kao reakcija na aktivnosti antifašističkih snaga. Partizanski pokret raspolagao je velikim brojem ljudstva raspoređenih u slovenskim, hrvatskim i talijanskim postrojbama, kojima je većinom koordinirala Komunistička partija.¹¹

Proizvodnja je gotovo potpuno zamrla, a bilo kakav razvoj je potpuno izostao. Poduzeće *Cantieri Navali del Quarnaro* je spaljeno pod njemačku vojnu upravu. Proizvodnja brodogradilišta svodi se na zadovoljavanje njemačkih ratnih potreba. Krajem 1944. riječki radnici zaposleni po industrijskim objektima pokušavali su si sami pomoći, ali bez suradnje vlasti njihova nastojanja nisu bila dostatna. Radništvu nitko ne pomaže i uskoro će uslijed neishranjenosti i nezaštićenosti postati nesposobno za rad koji se tiče ratnih potreba.¹² Poduzeće *Cantieri Navali del Quarnaro* upozoravalo je talijanske vlasti o teškom stanju riječkog brodogradilišta te naglašavalo kako je brodogradilište važno u riječkoj ekonomiji, kako je nužno njegovo postojanje s obzirom na riječku luku i primjetilo kako se nejednako postupa s njim u odnosu na druga brodogradilišta.¹³

Formiranje Jugoslavenske armije

U području Rijeke i okolice od ljeta 1941. razvijao se Narodnooslobodilački pokret (kratica: NOP) s ciljem oslobađanja područja od okupatora i njihovih saveznika.

U siječnju 1945., pred završne pripreme oslobođenja Jugoslavije, Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske bila je raspoređena na sljedeći način:

---

⁹ Trinajstić, Petar, *3. maj : stoljeće moderne brodogradnje u Rijeci : 1905.-2005.*, Grafika Zambelli, Rijeka, 2005., str. 100.

¹⁰ Isto, str. 102.

¹¹ Vukas, Budislav (ml.), *Glavne odrednice...*, nav. dj., str. 114.

¹² Rogić, Ivan (gl. ur.), *3. maj, nav. dj.*, str. 124.

¹³ Trinajstić, Petar, *3. maj, nav. dj.*, str. 100.

1. Osmi korpus (Deveta, Devetnaesta, Dvadeseta i Dvadesetšesta divizija) s većinom snaga u sjevernoj Dalmaciji, a manjinom na putu prema Mostaru.
2. Četvrti korpus (Sedma, Osma i Tridesetčetvrta divizija) u Baniji, Kordunu, Pokuplju i na Žumberku.
3. Jedanaesti korpus (Trinaesta, Tridesetipeta i Četrdesettreća divizija) u Lici i Gorskom kotaru.
4. Šesti korpus (Dvanaesta i Četrdeseta divizija) u Slavoniji, Podravini i Posavini.
5. Deseti korpus (Tridesetdruga i Tridesettreća divizija) u Hrvatskom zagorju, Podravini i Posavini.¹⁴

Osmi korpus Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske preformiran je u 4. armiju. Stožeru (izvorno: štab) 4. armije bili su podređeni i uz divizije nekad 8. korpusa i 1. tenkovska, Artiljerijska i Inženjerska brigada, puk za vezu, protutenkovski i protuavionski „divizion“, zatim 11. korpus s pripadajućim mu divizijama i slovenski 7. i 9. korpus. Također, Pomorska komanda sjevernog Jadrana s Kvarnerskim pomorskim sastavom i Kvarnerskim odredom mornaričko-desantne „pješađije“ su spadale pod 4. armiju.¹⁵

Dana 9. travnja krenuo je oslobodilački val 4. armije preko Senja do Ogulina, noću 11. travnja na 12. travanj oslobođen je otok Rab, dok se od 14. do 16. travnja vodila borba za oslobođenje na području Novog i Crikvenice, koji su tada bili i oslobođeni.¹⁶ Izbijanjem na riječko područje 4. armija jako je ugrozila pozadinu njemačke Grupe armija „C“ (u sjevernoj Italiji) i Grupe armija „E“ (u Slavoniji). Četvrta armija se našla pred snažno utvrđenom i organiziranom njemačkom obrambenom linijom, koja se protezala od Kraljevice do Delnica i dalje do Kočevja.¹⁷

Stožer (izvorno: štab) 4. armije odlučio je glavnim snagama probiti neprijateljsku obrambenu liniju Rijeka – Klana i nastaviti prema Trstu.¹⁸ Iako su se neprijateljski položaji sastojali od nekoliko obrambenih linija, nisu mogli izdržati prodore jedinica 4. armije. Dana 17. i 18. travnja 4. Jugoslavenska armija (kratica: JA) oslobodila je Mrzlu Vodicu, Lokve, Fužine, Zlobin i Kraljevicu, a kasnije otok Krk. Do 20. travnja 13. divizija je odbacila neprijatelja preko Rječine, dok je 19. divizija uz pomoć 12. brigade 26. divizije oslobodila

---

¹⁴ Skupina autora, *Hrvatska u NOB, nav.dj.*, str. 509.

¹⁵ Isto, str. 520.

¹⁶ Isto, str. 522.

¹⁷ Isto, str. 523.

¹⁸ Isto, str. 532.

Bakar i kretajući se preko Čavala i Trsata izbila blizu rijeke Rječine. Na njemačkoj glavnoj obrambenoj liniji Klana – Rijeka započela je žestoka borba dana 21. travnja 1945.¹⁹

Devetnaesta divizija je u zoru 3. svibnja 1945. prešla u napad i tijekom dana, nadvladavajući neprijatelje, oslobodila Rijeku i Kastav. Istovremeno oslobođeno je bilo i Volosko.²⁰ Ostaci njemačkog 97. armijskog korpusa kod Ilirske Bistrice bili su stješnjeni u stupicu. Predalo se oko 16 000 njemačkih vojnika i časnika s tri generala i cjelokupnim naoružanjem.²¹ Istog dana, 7. svibnja, na predaju je prisiljena njemačka posada na poluotoku Muzilu, gdje je zarobljeno 2200 njemačkih vojnika i časnika.²²

Jedinice JA, odnosno 4. armija JA zauzela je riječko područje 3. svibnja 1945.²³ Noću s 2. svibnja na 3. svibanj borbena grupa „Rijeka“ povukla se iz grada, a ulogu obrane preuzeo je dio 237. divizije. Cestu Rijeka – Klana čuvao je 903. puk 188. divizije. Na Rječini prvu crtu bojišnice držala je 14. brigada, koja je prešla u napad ranim jutrom 3. svibnja, ušla u grad i nailazeći na slab otpor neprijatelja oslobodila ga do 13 sati. Dva bataljuna 14. brigade nastavila su progoniti neprijatelja preko Kastva, Jušića i Mučića do Permana gdje ih je neprijatelj pokušao zaustaviti. Predvečer neprijatelj je protjeran, pa je jedan bataljun krenuo prema Rupi, a drugi prema Šapjanama.

Njemačka vojska se povlači, ali pred odlazak uništava eksplozivom objekte i strojeve riječkog brodogradilišta., koje ostaje potpuno razoreno. U planu je bilo formiranje četiri bataljuna na Zametu, Drenovi, Škurinju i Katarini, koji bi krenuli prema centru Rijeke i pomogli jedinicama 4. armije da oslobode Rijeku. Međutim, došlo je do prekida veze između organizacija u Rijeci i rukovodstva na oslobođenom području, pa se planirano nije ostvarilo. To je njemačkim snagama dalo vremena da prije bijega iz Rijeke razore luku, Rafineriju nafte, Brodogradilište i Tvornicu torpeda.²⁴

Neprijatelj se zadržao na Marišćini braneći cestu Rijeka – Klana. Šesta brigada kretala se prema selu Marčelji, dok je 5. brigada slomila otpor na Marišćini i oko 14 sati ušla u Kastav. Peta brigada je s jednim bataljunom nastavila se kretati prema Brezi, gdje je slomila preostali slabi otpor neprijatelja u Zrinjskom, te je u Brezu ušla oko 21,30 sati. Druga brigada 9. divizije poslije oštre borbe zauzela je Volariju, Volosko i Matulji. Ista brigada nastavila je

---

¹⁹ Isto, str. 533.

²⁰ Isto, str. 536.

²¹ Isto, str. 536.

²² Isto, str. 537.

²³ Sobolevski, Mihael, *Ljudski gubici Grada Rijeke od sredine 1940. do potkraj 1945. godine*, 2008., <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7041.pdf>

²⁴ Rogić, Ivan (gl. ur.), *3. maj, nav. dj.*, str. 139.

potjeru za preostalim neprijateljem duž puta Matulji – Rupa.²⁵ Oko 22 sata 97. korpus nalazio se čelom ispred Ilirske Bistrice, a začeljem na liniji Škalnica - Oštri vrh. Čelne jedinice koje su gonile neprijatelja iz Rijeke sasvim slučajno su prenoćile na Miklaviću, gdje je prethodne noći prenoćilo čelo 3. brigade 26. divizije, koja je sa sjevera stezala obruč oko 97. korpusa. Neprijatelj je uspio probiti frontu 26. i 13. divizije, a začelje se neopaženo povuklo ispred 14. brigade 19. divizije. Međutim, proboj kroz jedinice 4. armije bio je vrlo slabih rezultata. Ispred sebe su imali još četiri brigade 13. i 26. divizije, iscrpljene i malobrojne, ali dobro organizirane i na jakim strateškim položajima.²⁶ Za hrvatsko stanovništvo bilo je to oslobođenje od okupacijskih snaga.²⁷

Krajem travnja i početkom svibnja 1945. na svim savezničkim frontama počeo je popuštati njemački otpor osim na fronti u Jugoslaviji. Njemačka vojska i razni kvislinzi²⁸ nastojali su se povući u Austriju i tamo predati anglo-američkoj vojsci. Otpor su pružali čak i kada je proglašena bezuvjetna kapitulacija prema kojoj su sva neprijateljstva trebala prestati 8. svibnja 1945.²⁹ Međutim, jedinice Jugoslavenske armije osujetile su namjeru neprijatelja, te uspjele zarobiti glavninu njemačko – kvislinških snaga.³⁰

Materijala je bilo malo, pa je obnova razorenoga grada predstavljala velik napor. U brodogradilištu je naprije trebalo provesti razminiranje. Na dan oslobođenja Rijeke 3. svibnja 1945. Gradski Narodnooslobodilački odbor Rijeka (skraćeno: NOO Rijeka) održao je svoju prvu sjednicu u gradu i odredio sljedeće zadatke kao prioritetne: osigurati opskrbu stanovništva, preuzeti industrijske pogone i postaviti svoje povjerenike u njih, kao i u sve tvornice i ustanove, zatim organizirati socijalnu pomoć i izvršiti mobilizaciju stanovništva radi raščišćavanja ruševina.³¹ Prema odredbama mirovne konferencije u Parizu 1947., po oslobođenju 3. svibnja 1945., Rijeka je pripala matici Hrvatskoj, u okviru tadašnje Jugoslavije.³² Nakon oslobođenja Rijeke radovima raščišćavanja i spašavanja rukovodila je sindikalna organizacija, a onda je Uprava pomorske oblasti formirala „privremenu upravu Kvarnerskog brodogradilišta“, a nakon toga brodogradilište ulazi u sastav Ministarstva pomorstva. U listopadu 1946. brodogradilište se upisalo u registar Okružnog suda u Rijeci

---

²⁵ Butorović, Radule, *Sušak i Rijeka u NOB*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara Rijeka, Rijeka, 1975., str. 531.

²⁶ Isto, str. 532.

²⁷ Više o tome vidi: Giron, A., *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, Adamić, Rijeka, 2004., 420-423

²⁸ Suradnici fašističkih okupatora u Drugom svjetskom ratu.

²⁹ Skupina autora, *Hrvatska u NOB, nav.dj.*, str. 539.

³⁰ Isto, str. 540.

³¹ Rogić, Ivan (gl. ur.), *3. maj, nav. dj.*, str. 139.

³² Trinajstić, Petar, *3. maj, nav. dj.*, str. 103.

pod nazivom Kvarnerska brodogradilišta d.d., odnosno *Cantieri Navali del Quarnaro S.p.A.*³³ Kvarnerska brodogradilišta d.d., tj. *Cantieri Navali del Quarnaro S.p.A.* 1948. u spomen na dan oslobođenja Rijeke preuzeo je naziv Poduzeće 3. maj.³⁴

Po oslobođenju Rijeke i Sušaka ubrzo su uspostavljene civilne³⁵ i vojne institucije vlasti od strane Jugoslavenske armije. Gradski NOO Rijeka je (sve do Pariškog mira u veljači 1947.) uveo dvojezičnost, tj. ravnopravnu uporabu hrvatskog i talijanskog jezika, što se može vidjeti i u arhivskim izvorima korištenim za ovaj rad, uz obavezni pozdrav „Smrt fašizmu – Sloboda narodu!“³⁶, zbog neriješenog statusa Rijeke.³⁷ Prije spomenuti Gradski NOO Rijeka i „Komanda grada Rijeke“ preuzeli su sva civilna i vojna skladišta, počeli redovito opskrbljivati stanovništvo namirnicama, te obnovili privredu. Istovremeno uz poboljšavanje kvalitete života s druge su strane vršili represivne mjere nad državnim i narodnim neprijateljima.³⁸

Dana 15. svibnja 1945. Jugoslavenska armija skršila je i zadnji otpor neprijatelja. U zarobljeništvu se našla cijela njemačka balkanska vojna grupacija s ukupno oko 300 000 vojnika i časnika (izvorno: oficira) te sa zapovjednikom dijela Grupe armija „E“ i vrhovnim njemačkim zapovjednikom (izvorno: komandantom) za jugoistok, general-pukovnikom Alexanderom Löhrom.³⁹

Zbog uspostavljanja privremene savezničke uprave na području Julijske Venecije⁴⁰ nastao je spor između civilnih i vojnih vlasti Demokratske Federativne Jugoslavije (kratica: DFJ) i Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije. Vlada DFJ nastojeći izbjeći mogući ratni sukob 9. lipnja 1945. prihvatila je savezničke uvjete i potpisala Sporazum o uspostavljanju savezničke vojne uprave u Julijskoj Veneciji. Spomenutim činom Rijeka je potpala pod vojnu upravu JA čije se sjedište nalazilo u Opatiji i to područje nazivalo se zonom B. Na području zapadne Istre i tršćanskog područja, koje se nazivalo zonom A, svoju vojnu upravu uspostavile su angloameričke vojne snage. Dana 23. lipnja 1945. u Rijeci je

---

³³ Isto, str. 103.

³⁴ Isto, str. 107.

³⁵ Civilnu vlast preuzeli su Gradski NOO Rijeka, Gradski NOO Sušak i više mjesnih NOO-a.

³⁶ Kratica: „S.F. = S.N.“

³⁷ Rogić, Ivan (gl. ur.), *3. maj, nav. dj.*, str. 151.

³⁸ Sobolevski, Mihael, *Ljudski gubici Grada Rijeke od sredine 1940. do potkraj 1945. godine*, 2008., <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7041.pdf>

³⁹ Skupina autora, *Hrvatska u NOB, nav.dj.*, str. 547.

⁴⁰ U literaturi nailazi se na termin Julijska krajina, međutim izabrala sam u ovom radu korištenje termina Julijska Venecija.

upostavljena vojna uprava i bila je najviši organ vlasti, koji je bio odgovoran za funkcioniranje narodne vlasti, javnog života, civilnog i vojnog sudstva.⁴¹

Društveno koristan, ali prisilan rad njemačkih ratnih zarobljenika

Ratnim zarobljenicima zaposlenima u privredi Jugoslavije obračunavala se nadnica koja im pripada prema njihovim kvalifikacijama i obavljenom poslu. Nije im se obračunavala puna nadnica. Od tako obračunate nadnice poduzeće je odbijalo troškove njihovog uzdržavanja, a razlika se polagala u Državnu hipotekarnu banku na račun fonda za obnovu zemlje i pomoć stradalim krajevima.⁴²

Odsjeci ratnih zarobljenika morali su podnositi preglede o dnevnicama ratnih zarobljenika. Takvi pregledi morali su se dostavljati svake subote za protekli tjedan.⁴³

U razdoblju od 16. srpnja do 24. srpnja 1945. tvrtci *Jadran* uzeto je 10 zarobljenika na rad kod Socijalne skrbi u Rijeci. Zatražen je iskaz prisutnosti zarobljenika potreban za opravdanje izvršenog rada od Socijalne skrbi, koja međutim svojim pismom od 17. rujna 1945. javlja da se rečeni iskaz treba zatražiti od tvrtke *Jadran*. Opći odsjek zbog toga od tvrtke *Jadran* traži razjašnjenje.⁴⁴

Iskaz dnevnica ratnih zarobljenika za vrijeme od 1. do 20. listopada 1945. – u poduzeću *Cantieri navali* ili u Javnim brodogradilištima radilo je 136 ratnih zarobljenika s dnevnicom 2536 dinara, u poduzeću *Magazzini Generali* ili Javnim skladištima radio je 241 ratni zarobljenik s dnevnicom 3 517 dinara, u poduzeću *Silurficio Whitehead di Fiume* ili u Tvornici torpeda radilo je 87 ratnih zarobljenika za dnevnicu od 1270 dinara, *Rivolta* je zapošljavala 15 zarobljenika, kojima je isplaćivana nadnica od 271 dinara, a *Raffineria di olii minerali società per azioni* ili Rafinerija nafte, odnosno ulja, parafinskih i vazelinskih proizvoda, te petroleja i ostalog (skraćeno: Romsa, sa sjedištima u Rimu i Ženevi) je imala 67 ratnih zarobljenika s dnevnicom 1343 dinara.⁴⁵

„Komanda istarskog područja“ je javila kako zbog tehničkih razloga nisu u mogućnosti poslati zatražene iskaze radnih dana zarobljenika po završetku svakog tjedna. Rečeno će dostavljati svakih 10 dana, a počevši od 20. listopada 1945.⁴⁶

---

⁴¹ Sobolevski, Mihael, *Ljudski gubici Grada Rijeke od sredine 1940. do potkraj 1945. godine*, 2008., <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7041.pdf>

⁴² HR – DARI – 323 (JU 212), GNOR – Odsjek trgovine i opskrbe, Prigionieri tedeschi, 4 – 21.

⁴³ Na istome mjestu.

⁴⁴ Na istome mjestu.

⁴⁵ Na istome mjestu.

⁴⁶ Na istome mjestu.

Iskaz dnevnic ratnih zarobljenika za vrijeme od 21. do 31. listopada 1945. – u Javnim brodogradilištima (izvorno: *Cantieri navali* je naziv koji se u dopisima više koristio) radilo je 136 ratnih zarobljenika s dnevnicom 1307 dinara, u *Rivolti* 15 zarobljenika s dnevnicom 179 dinara, u Javnim skladištima radilo je 196 zarobljenika dnevnice 1281 dinara, zatim u Rafineriji nafte je radilo 67 zarobljenika s dnevnicom 681 dinara i u Tvornici torpeda bilo je zaposleno 87 ratnih zarobljenika, koji su imali dnevnicu 687 dinara.⁴⁷

Odsjek „Komande istarskog područja“ dostavlja iskaz za vrijeme od 1. do 11. studenog 1945. u tablici s naznačenom tvrtkom u kojoj zarobljenici rade, zatim koliki broj zarobljenika radi u određenoj tvrtci i koja im je dnevnicu. U *Cantieri Navali* u spomenutom periodu radilo je 136 zarobljenika s dnevnicom 943 dinara. Dnevnicu od 565 dinara imalo je 73-oje zarobljenika koji su radili u Tvornici torpeda. U Javnim skladištima radilo je 196 ljudi s dnevnicom 1145 dinara. U tvrtci Rafinarija nafte radilo je 67 osoba, a u *Rivolti* 15, prvi su imali dnevnicu 619 dinara, a drugi 179 dinara⁴⁸ Na ovaj način „Komanda istarsko – riječkog vojnog područja“ imala je bolji pregled nad radom zarobljenika i njihovim iskorištavanjem.

Odsjek za gorivo dana 26. studenog 1945. potvrđuje da šalje ratne zarobljenike na rad za račun svog Odsjeka: Gottlieba Buddera, Fritza Frankenfelda, Rudija Topolskog i Hansa Krunarda. Navedeni zarobljenici otišli su u Klanu zbog utovara gorivog drva za potrebe grada Rijeke. Zarobljenike je pratio činovnik Odsjeka za gorivo Klaudije Iskra.⁴⁹

Ranim jutrom svakodnevno iz Javnih brodogradilišta iz Rijeke u auto-garažu Gradskog N.O.-a odlaze trojica njemačkih ratnih zarobljenika – Hans Striegel, Fritz Kau, Ludvig Bohman – kako bi kamionom podigli i prevezli iz Klane goriva drva za grad Rijeku. Zarobljenike je pratio činovnik Odsjeka za gorivo, a oni se po završetku rada vraćaju natrag u svoja sjedišta.⁵⁰

U Tvornici torpeda izdvajaju 30 njemačkih ratnih zarobljenika koji su se pokazali kao izvrsni specijalisti u svojoj struci, najviše u proizvodnji i građevinskoj obnovi. Ti ratni zarobljenici su: Walter Lück, Otto May, Bruno Sandner, Paul – Erich Heyer, Max Nietschke, Horst Quilitsch, Werner Rude, Ewald Schulze, Richard Schulz, Hans Komorniczsk, Fritz Linka, Helmut Schewelies, Paul Neumann, Fritz Schultze, Franz Choynacki, Ernst Santowski, Rudi Herold, Willi Balke, Alfona Pöpelt, Eberhard Schwalm, Kurt Michael, Hermann Boer,

---

⁴⁷ Na istome mjestu.

⁴⁸ Na istome mjestu.

⁴⁹ Na istome mjestu.

⁵⁰ Na istome mjestu.

Günther Quade, Siegfried Weissenbacher, Rudi Dahms, Johann Tomaselli, Beyer Horst, Gustav Plitt, Arthur Meissner, Sepp Scag.⁵¹

Tablice pripadajuće hrane ili „tablice sledovanja hrane“

Za prehranu njemačkih ratnih zarobljenika postojale su tzv. tablice pripadajuće hrane, odnosno za svaki dan u gramima određena količina hrane po ratnom zarobljeniku. Postojale su tablice pripadajuće hrane posebno propisane za zdrave, zatim one koji su se nalazili trenutno na liječenju, te bolesne i ranjene ratne zarobljenike.

Č E G A ⁵²	Pripada dnevno grama
1. kruha	600
2. graha ili graška ili kaše ili makarona ili pšenične krupice (grisa) ili brašna	150
3. kupusa ili repe ili krumpira ili slatke repe ili rajčice	300
4. masti ili ulja ili loja	25
5. soli	20
6. brašna za zapršku (ampreg)	20
7. slatke paprike	1
8. crni luk	10
9. šećera	20
10. čaja – lipovog ili (dalje ne piše)	5
11. surogat (nadomjestak) kave	20
12. meso jednom tjedno...200 grama ili dnevno	28
13. octa	20

Tablica br. 1. Tablica pripadajuće hrane za ratne zarobljenike pod Pov.br.176 od 18. rujna 1945. kojom se propisuje hrana samo za zdrave ratne zarobljenike.

Mnoge se civilne ustanove, prema saznanjima Ministarstva narodne obrane, odnosno Odjeljenja za ratne zarobljenike, nisu pridržavale tablice pripadajuće hrane za ratne zarobljenike, koja je bila donesena od strane Odjeljenja za ishranu Ministarstva narodne obrane pod. br. 2550 od 2. lipnja 1945. pod izgovorom da ne mogu nabaviti potrebne artikle

⁵¹ Na istome mjestu.

⁵² Izvorno: 1. hleb = kruh, 2. pasulj = grah, fažol; geršla = kaša, 3. šargarepa = slatka repa, 6. brašna za zapršku = ampreg (zaprška, pri kuhanju zasmočiti hranu, staviti brašno na vrelo ulje ili mast), 7. aleve paprike = slatke paprike, 13. sirće(t) = ocat.

hrane i da tablica predviđa bolju hranu za ratne zarobljenike nego što je imaju radnici u državnim poduzećima i sl. Kako ovakvi izgovori više ne bi imali temelja sastavljena je nova tablica pripadajuće hrane za ratne zarobljenike prema kojoj je količina hrane znatno snižena.

Ministarstvo narodne obrane tužilo se kako civilne ustanove kao da smatraju da nisu dužne snabdjevati hranom pripadnike Jugoslavenske armije, koji rukovode s ratnim zarobljenicima.⁵³ A po uputama za poslove oko ratnih zarobljenika, koje je izdalo Ministarstvo narodne obrane, bilo je jasno da savezna ministarstva opskrbljuju hranom ne samo ratne zarobljenike, koji rade za račun Saveznog ministarstva, nego i pripadnike Jugoslavenske armije, koji rukovode s ratnim zarobljenicima. Za pripadnike Jugoslavenske armije na snazi je ostala tablica pripadajuće hrane propisana po Odjeljenju za ishranu M.N.O.br.2550 od 2. lipnja 1945., a koja se razlikuje od tablice pripadajuće hrane za ratne zarobljenike. Propis o tablicama pripadajuće hrane dostavljen je Odsjeku za ratne zarobljenike (I. – VI. armije), Sekciji za ratne zarobljenike „Komande grada Beograda“, svim sekcijama za ratne zarobljenike vojnih područja, svim saveznim ministarstvima, federalnim ministarstvima, zarobljeničkim logorima, bataljunima i bolnicama.

Ishrana svih ratnih zarobljenika vršila se po tablici pripadajuće hrane Pov. br.176 od 18. rujna 1945. Svim upravama logora i zapovjedništvima izdana je naredba da se postupa točno po propisanoj tablici, te da se zarobljenicima predviđene količine hrane zaista izdvoje pri dnevnim spremanjima jela.⁵⁴

Odjeća i obuća njemačkih ratnih zarobljenika

Da bi se materijalno stanje ratnih zarobljenika poboljšalo odlučeno je: a) Stožeri Armije (izvorno: Štabovi Armije) će narediti prikupljanje stare, iznošene odjeće i obuće od demobiliziranih vojnika i staviti je na raspolaganje zarobljeničkim jedinicama i ustanovama; b) Zapovjedništva zarobljeničkih logora organizirat će nabavku drvenih cipela za zimu; c) odgovarajuća odjeljenja „komande pozadine“ dužna su dodijeliti sva materijalna i novčana sredstva kako bi se pravovremeno pripremili stanovi za zarobljenike tijekom zimskog perioda, dovoljna količina slame za prostirke itd. Zapovjedništva zarobljeničkih logora odmah su započela pripreme za izradu baraka samom radnom snagom ratnih zarobljenika. Sav potreban

---

⁵³ Pri tome se mislilo na stožere (izvorno: štabove) zarobljeničkih bataljuna i na vojnike – čuvare.

⁵⁴ HR – DARI – 323 (JU 212), GNOR – Odsjek trgovine i opskrbe, Prigionieri tedeschi, 4 – 21.

građevinski materijal na raspolaganje će dati građevinsko odjeljenje nadležnog zapovjedništva.⁵⁵

Dana 24. rujna 1945. „Komandi istarsko – riječkog područja“ dolazi iskaz u kojem se navode potrebe odjeće za ratne zarobljenike: 289 hlača, 146 bluza i 150 deka. Navedena odjeća raspoređivala se tvrtkama koje su držale ratne zarobljenike kao radnu snagu.⁵⁶

U rujnu 1945. Sekciji odjeće i obuće poduzeća u kojima su radili njemački ratni zarobljenici dali su iskaze o dodatnim potrebama oko zbrinjavanja zarobljenika. Javna skladišta imala su 221 – og ratnog zarobljenika na teret i za njih im je bilo potrebno, odnosno imali su određene količine odjeće viška:

Bluze	194	od kojih su izvan uporabe	24
Kratke hlače	34	-//-	1
Duge hlače	192	-//-	71
Dugački (vojnički) kaputi ⁵⁷	26	-//-	-
Gaćice	94	-//-	19
Majice	80	-//-	15
Košulje	100	-//-	23
Čarape	168	-//-	148
Kape	196	-//-	-
Trbušni zavoji ⁵⁸	68	-//-	6
Deke	108	-//-	2
Šatorska krila	25	-//-	-
Rukavice	5	-//-	-
Šalovi	3	-//-	-

Tablica br. 2.

Umjesto odjeće koja im je ostala neiskorištena mole da se mijenjaju za 153 komada deka i za odjeću prve potrebe (bluze, hlače, košulje).

Tvrtka *Rivolta* imala je zaposleno 14 ratnih zarobljenika i s odjećom je situacija bila sljedeća:

Deke	10	od kojih su izvan uporabe	-
Hlače	14	-//-	14
Bluze	14	-//-	14
Cipele	14	-//-	14
Košulje	6	-//-	6

Tablica br. 3.

⁵⁵ Na istome mjestu.

⁵⁶ Na istome mjestu.

⁵⁷ Izvorno: Šinjel.

⁵⁸ Izvorno: Trbušni povoji.

Uputili su zamolbu da im se dostave deke kojih im je nedostajalo i da se promijeni odjeća izvan uporabe.

Javna brodogradilišta imala su zaposlena 150 ratna zarobljenika na teret i odjeće za njih:

Košulje	10	od kojih su izvan uporabe	-
Gaćice	50	-//-	-
Bluze	102	-//-	-
Hlače	150	-//-	64
Kape	123	-//-	-
Cipele	35	-//-	-
Dugački (vojnički) kaputi	9	-//-	-
Deke	-	-//-	-
Čarape	23	-//-	-
Trbušni zavoji	20	-//-	-

Tablica br. 4.

Odjeću koja kod njih stoji neupotrebljena su željeli zamijeniti za odjeću koja im je nedostaje. Osim viška hlača, sva ostala odjeća i deke bile su u uporabi i bilo je potrebno nabaviti još odjeće za ratne zarobljenike koji su radili kod njih.

Tvornica Torpeda je u rujnu 1945. zapošljavala 75 njemačkih ratnih zarobljenika iz čega proizlazi potrebne odjeće i suvišne odjeće:

Bluze	60	od kojih su izvan uporabe	-
Hlače	75	-//-	43
Košulje	28	-//-	-
Gaćice	26	-//-	-
Majice	6	-//-	-
Dugački (vojnički) kaputi	5	-//-	-
Cipele	10	-//-	-
Deke	47	-//-	-

Tablica br. 5.

Kao i svi ostali neupotrebljenu odjeću htjeli su zamijeniti za odjeću koja zarobljenicima kod njih na radu još nedostaje. Kao i Javna brodogradilišta imali su samo viška hlača, dok im je svu ostalu odjeću bilo potrebno nabaviti.

Rafinerija nafte je zapošljavala 74 ratna zarobljenika i imala je odjeće u sljedećoj količini.

Cipele	31	od kojih su izvan uporabe	31
Čarape	21	-//-	18
Deke	48	-//-	-
Majice	36	-//-	-
Gaćice	35	-//-	10
Košulje	35	-//-	26
Hlače	28	-//-	20
Bluze	56	-//-	10

Tablica br. 6.

Odjeću koju ne upotrebljavaju žele vratiti, odnosno zamjeniti za 74 deke, koje su im potrebne.⁵⁹

Na dan 30. listopada 1945. potrebe odjeće za ratne zarobljenike u raznim tvrtkama bile su sljedeće: 290 komada košulja, 312 čarapa, 327 dugačkih (vojničkih) kaputa, 179 deka, 33 kape, 296 majica, 28 bluza, 62 hlače, 326 donjih gaćica, 345 cipela, 244 slamarice i 30 rupčića za brisanje nosa.⁶⁰

Budući da se brojke zaposlenih ratnih zarobljenika ne poklapaju s brojkama viška odjeće, odnosno njezinog nedostatka možemo pretpostaviti da ponegdje s npr. povećanom uporabom trbušnih zavoja, traži se povećati dodatan broj deka i odjeće, što vrlo vjerojatno znači kako postoji određen broj bolesnih ratnih zarobljenika o kojima je potrebno voditi više brige. Količinski nesrazmjer može značiti i posudbu ili prebacivanje ratnih zarobljenika negdje drugdje na rad.

Kako se vodila briga o (bolesnim) ratnim zarobljenicima?

Odsjek ratnih zarobljenika, „Komande istarskog područja“, potraživao je pokriće potreba lijekova za 501 njemačkog ratnog zarobljenika koji je kod njih na radu. Tražili su zavoje za prvu pomoć, dezinfekcijska sredstva, vatu, zavoje (izvorno: povoji) i aspirin. Istodobno predlažu da bi bilo dobro izvršiti dezinficiranje svih ratnih zarobljenika, jer su se pojavili slučajevi ušiju.⁶¹

Sanitetsko odjeljenje konstatiralo je kako unatoč određenjima Ministarstva narodne obrane Odjeljenja za ratne zarobljenike postupci sa zarobljenicima i uvjeti u kojima žive ne odgovaraju u svemu naredbama Konvencije o ratnim zarobljenicima. Primjećeno je sljedeće:

⁵⁹ HR – DARI – 323 (JU 212), GNOR – Odsjek trgovine i opskrbe, Prigionieri tedeschi, 4 – 21.

⁶⁰ Na istome mjestu.

⁶¹ Na istome mjestu.

da se neki rukovoditelji toliko neprijateljski odnose prema zarobljenicima da se njihovo odnošenje može nazvati nečovječnim, da je prehrana ratnih zarobljenika slaba i da se jedinice i ustanove kod kojih se nalaze zarobljenici na čuvanju ili na radu, ni približno ne pridržavaju tablice pripadajuće hrane, koje su za zarobljenike propisane. To se najviše odnosilo na bolesne zarobljenike, kojima se nije davala odgovarajuća dijetalna prehrana, čime se njihovo ozdravljenje odugovlačilo. Higijenski uvjeti života, odjeća, prehrana i njega bolesnih zarobljenika, odnosno zdravstvena služba za njih je bila vrlo loše organizirana, što povećava postotak oboljelih, ali i visoku stopu smrtnosti. Za starješine zadužene za zarobljenike određeni su uglavnom nesposobni i nemarni rukovoditelji, često „teški duševni invalidi“⁶², koji ne znaju kako se postaviti prema zarobljenicima, odnosno kako rješavati pitanja vezana uz život zarobljenika ili njihovo racionalno iskorištavanje.

Iako su u državi ekonomski i stambeni uvjeti dosta teški, nadležna zapovjedništva i ustanove dužni su učiniti sve u svojoj moći da život zarobljenika bude što snošljiviji. Stoga, naredilo se da odgovorni politički i vojni rukovoditelji moraju poraditi na tome da se dosadašnji pogrešan stav prema ratnim zarobljenicima izmijeni. Na sastancima rukovoditelji su trebali detaljno proučiti odredbe Konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima i pridržavati ih se. Sva zapovjedništva i ustanove kod kojih su zarobljenici bili na čuvanju ili na radu trebale su se pridržavati tablice pripadajuće hrane, posebnu pozornost posvetiti bolesničkoj prehrani i dodijeliti dovoljnu količinu zelenog povrća, čime su se mogle spriječiti mnoge teške i dugotrajne bolesti kod ratnih zarobljenika. Odgovorni organi zdravstva dobili su naredbu reorganizirati zdravstvenu službu za zarobljenike, a da se ambulanta i bolnicama za ratne zarobljenike dodijele svi potrebni instrumenti i lijekovi, kako bi ove mogle kvalitetno djelovati. U svim logorima i prebivalištima ratnih zarobljenika bilo je potrebno ostvariti primjerene higijenske uvjete za život i na mjesta rukovoditelja dovesti dobre i sposobne ljude.

Tvrtke koje su koristile ratne zarobljenike kao radnu snagu nekoliko puta su uputile „Komandi riječkog područja“ upozorenje kako većina zarobljenika uzetih kao radna snaga u gradskim tvrtkama boluje od niza bolesti i zaraza. Spomenute tvrtke im nisu mogle pomoći, jer su bile u pomanjkanju potrebnih lijekova. Stoga, tvrtke su zamolile „Komandu područja“ da im da potrebne lijekove (dezinfekcija, mast i povoji kao najnužnija sredstva) kako bi se pomoglo zarobljenicima. Zbog bolesti i zaraza u zarobljenika došlo je do niza problema, a jedan od značajnijih tvrtkama se učinio upravo onaj da se kvota radnih sati ne ispunjava,

---

⁶² Na istome mjestu.

posao zastaje, jer u slučaju bolesti zarobljenici nisu efikasni kao što bi to bili zdravi i moraju biti otpraćeni do Sv. Katarine na pregled kod vojničkog liječnika što opet oduzima vrijeme. Potrebno je bilo dati svim zarobljenicima mogućnost da prođu preglede ili da se u slučaju bolesti zarobljenici mogu obratiti za pomoć Civilnoj bolnici u Rijeci.⁶³

Od „Komande istarsko – riječkog vojnog područja“, Sekcije za ratne zarobljenike, a po naređenju Štaba „Komande pozadine IV. Jugoslavenske Armije“ propisana je okružnica br. 89 u prosincu 1945. u kojoj piše da narodne vlasti koje upućuju zarobljenike bolesne ili onesposobljene u bolnice moraju za svakog zarobljenika po danu platiti novčani iznos 25 dinara za hranu, a za izdatke na materijalu (zavoji (izvorno: povoji), lijekovi i sl.) moraju plaćati po sljedećoj tablici: za zaraznog bolesnika 50 dinara, internog 100 dinara, a za bolesnike koji trebaju kiruršku pomoć 30 dinara dnevno. Za bolesnike – zarobljenike koji se ne liječe u bolnici nego u svom logoru naplaćivat će se od narodnih organa, koji iskorištavaju dodijeljene zarobljenike, po 10 dinara dnevno. Od svih će se ustanova narodnih vlasti izvršiti naplata spomenutog iznosa za sve zarobljenike, računajući koliko dana su ih imali u bolnicama počevši od 15. rujna 1945.⁶⁴

Sanitetsko odjeljenje molilo je da se njemačkim zarobljenicima koji rade teške poslove u industrijskim tvornicama odobri liječenje, po mogućnosti da se ovlasti zdravstvene odsjeke koji se nalaze u raznim tvornicama da se zauzmu za liječenje zarobljenika.⁶⁵

Nepisana svakodnevnica nekih povlastica i zabrana ratnih zarobljenika

Njemački ratni zarobljenici koji su radili pod Kvarnerskim brodogradilištem ili *Cantieri Navali del Quarnaro* izrazili su želju da im se nedjeljom, na dan u kojem odmaraju, omogući njegovanje njihove vjeroispovijesti, za većinu neka se dovede katolički svećenik, a za ostale protestantski pastor. Vlasti su uzele u obzir ovu želju zarobljenika.⁶⁶

Ratni zarobljenici koji su bili zaposleni po tvorničkim objektima mogli su dobiti duhana u manjoj količini.⁶⁷ Odjel trgovine i opskrbe u listopadu 1945. od strane Jugoslavenske armije, „Komande istarsko – riječkog vojnog područja“ primio je okružnicu br. 74 u kojoj piše sljedeće: kako je sa strane JA „Komande istarsko – riječkog vojnog područja“ ustanovljeno da se njemački ratni zarobljenici slobodno kreću po gradu, pohađaju kina,

---

⁶³ Na istome mjestu.

⁶⁴ Na istome mjestu.

⁶⁵ Na istome mjestu.

⁶⁶ Na istome mjestu.

⁶⁷ Na istome mjestu.

plesove te razne lokale i tako dolaze u kontakt s raznim reakcionarnim elementima. Upozorava se da ukoliko i dalje bude dolazilo do takvih slučajeva, ustanovi, čiji se zarobljenici uhvate slobodni, oduzeti će se sve zarobljenike koji su joj dodjeljeni na radu.⁶⁸

„Komandi istarsko – riječkog vojnog područja“ upućena je zamolba da ukoliko dođe do eventualnog uzimanja ratnih zarobljenika od raznih tvrtki, utoliko da prethodno to najave i obavijeste na vrijeme kako bi rad i dalje tekao neometano.⁶⁹ Najbitnije je bilo da rad ide naprijed, da jedan zarobljenik zamijeni drugog ili da preostali ponese udvostručen dio posla na sebe.

*

Hrvatska historiografija u pitanju bavljenja tematikom Drugog svjetskog rata vrlo je zastupljena među povjesničarima i obimna. Neki od najistaknutijih povjesničara koji se bave temom Drugog svjetskog rata na sjevernojadranskom području su pok. Antun Giron, Petar Strčić, Mihael Sobolevski, Željko Bartulović⁷⁰ i drugi.⁷¹ Teme ovog i još mnogih radova vezanih uz Drugi svjetski rat (ili na vrijeme prije ili poslije njega) na hrvatskim prostorima treba se gledati u kontekstu političkog i vojnog značenja tog doba. Međutim, upravo zbog prethodno navedenih značenja moramo biti spremni naići i u povijesnoj literaturi, ali i u povijesnim vrelima nedostatke. U slučaju da želimo uplesti ideološki element ili ga, s druge strane, ne želimo uplesti, smatram kako autor treba tu svoju odluku/izbor i naznačiti.

Literatura

Brodogradilište „3.MAJ“, *Povijest brodogradilišta nakon 2. Svjetskog rata*, 2008., <http://www.3maj.hr/index.php?page=pov2>

Butorović, Radule, *Sušak i Rijeka u NOB*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara Rijeka, Rijeka, 1975.

Giron, A., *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, Adamić, Rijeka, 2004.

Rogić, Ivan (gl.ur.), *3.maj: složena organizacija udruženog rada brodograđevne industrije Rijeka*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1984.

Skupina autora, *Hrvatska u NOB*, Grafički zavod Hrvatske, Muzej revolucije naroda Hrvatske, Republički odbor SUBNOR-a Hrvatske, Zagreb, 1986.

---

⁶⁸ Na istome mjestu.

⁶⁹ Na istome mjestu.

⁷⁰ Željko Bartulović je pravni povjesničar.

⁷¹ Vukas, Budislav (ml.), *Glavne odrednice...*, nav. dj., str. 115.

Sobolevski, Mihael, *Ljudski gubici Grada Rijeke od sredine 1940. do potkraj 1945. godine*, 2008., <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7041.pdf>

Trinajstić, Petar, *3. maj: stoljeće moderne brodogradnje u Rijeci: 1905.-2005.*, Grafika Zambelli, Rijeka, 2005.

Vukas, Budislav, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

Vukas, Budislav (ml.), *Glavne odrednice državnopravnog položaja Istre i vološčanskog područja od 1943. – 1947.*, Časopis za povijest Zapadne Hrvatske, br. 2. i 3., Rijeka, 2007. – 2008., str. 105. – 124.

Izvorna arhivska građa (Državni arhiv u Rijeci): HR – DARI – 323 (JU – 212), GNOR – Odsjek trgovine i opskrbe, Prigionieri tedeschi, 4 – 21

Sara Vukušić: The Life Standard of the German War Prisoners Engaged in Community Service in Rijeka in the Second Half of 1945 (summary)

On the 3rd of May 1945 the troops of the Yugoslav Army, that is its 4th Regiment, entered the area of Rijeka town. Before their withdrawal, the German military forces bombed and mined the Rijeka area as well as the „3. maj“ shipyard, at the time named „Kvarnersko brodogradilište“. The German war prisoners will work in this particular shipyard as well as in other institutions and industrial facilities in the second half of the same year. The archival materials are the main source of the information concerning their dietary habits, clothing, medical treatment, hygiene or the absence of it, privileges and prohibitions...

Sara Vukušić: Der Lebensstandard der deutschen Kriegsgefangenen, die in Rijeka in der zweiten Hälfte des Jahres 1945 für Arbeiten zugunsten der Gesellschaft benutzt wurden (Zusammenfassung)

Die Truppen der Jugoslawischen Armee, bzw. ihre vierte Abteilung, hat das Gebiet Rijekas am 3. Mai 1945 okkupiert. Die Deutsche Truppe tritt zurück, doch bevor sie Rijeka schließlich verlässt, bombardiert sie das Gebiet, somit auch das Schiffkraftwerk "3. Maj", dass damals "Kvarnersko brodogradilište" hieß. In diesem, sowie in anderen Institutionen und Industriellen Gebäuden, werden später deutsche Kriegsgefangene in der zweiten Hälfte des

Jahres 1945 abreiten. Aus einigen Dokumenten erfahren wie über ihre Ernährung, Kleidung, ärztliche Behandlungen, (Un) Hygiene, Sonderrechte und Verbote u. A.

Sara Vukušić: Lo standard di vita dei prigionieri di guerra tedeschi usati nei lavori socialmente utili, a Fiume nella seconda metà del 1945. (riassunto)

Le unità dell'Armata Jugoslava, ovvero la 4. Armata dell'Esercito jugoslavo, hanno occupato il territorio di Fiume il 3 maggio del 1945. L'esercito tedesco si ritira, ma prima di abbandonare il territorio fiumano bombarda e mina l'intera regione, compreso il cantiere navale "3. Maj" ("3 Maggio"), all'epoca chiamato "Cantiere navale del Quarnaro". Sarà proprio in questo cantiere che lavoreranno, come nelle molte altre istituzioni e impianti industriali, i prigionieri di guerra tedeschi nella seconda metà del 1945. Dai materiali negli archivi veniamo a sapere i dettagli sulla loro nutrizione, l'abbigliamento, cure mediche, "igiene", permessi e divieti.